

БЕЦЬ Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ МИХАЙЛА
МОСКАЛЕНКА РИТМІКО-МЕЛОДІЙНИХ ТА ОБРАЗНО-
СМИСЛОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІРША “БЛАКИТЬ”
СТЕФАНА МАЛЛАРМЕ

Стаття присвячена українському перекладу вірша “Блакить”, здійсненому Михайлом Москаленком, а також перекладацьким засобам, використаним задля досягнення цілісного та адекватного перекладу.

Ключові слова: поетичний переклад, переклад французької поезії, перекладацькі засоби, методи, трансформації при перекладі поезії.

Стаття посвящена українському переводу стиха “Лазурь”, выполненному выдающимся украинским переводчиком Николаем Москаленко, а также его средствам и методам при переводе произведений французской поэзии на украинский язык.

Ключевые слова: поэтический перевод, перевод французской поэзии, переводческие средства и методы, переводческие трансформации.

The article is devoted to the Ukrainian translation of French poetry “L’azur” by an outstanding Ukrainian translator Mykhaylo Moskalenko as well as to his means and methods of translation.

Key words: poetical translation, translation of French poetry, means and methods of translation, transformations in translation.

Стефан Малларме (18 березня 1842, Париж – 9 вересня 1898, Вальвен) посідає особливе місце серед видатних французьких літературних діячів кінця XIX століття. У світову літературу він увійшов як лірик, представник поетів-символістів, що проголошували витонченість, красу, пластику, досконалу форму вірша. Саме таким є вірш під назвою “Блакить” (“l’Azur”), що був написаний у 1864 році і увійшов до збірки поезії “Із Сучасного Парнасу” (“le Parnasse contemporain”). Вірш “Блакить” вважається першим з найважливіших витворів поета. Його було перекладено багатьма мовами світу загальновідомими майстрами перекладу, зокрема російським перекладачем Романом Дубровкіним та англійським перекладачем Дейзі Алданом. І саме видатний поет і талановитий перекладач Михайло Москаленко познайомив українського читача з творчістю поета-символіста. За збірку віршів та прози Стефана Малларме, яка вийшла у видавництві “Юніверс” у 2002 р., Михайло Москаленко був нагороджений премією імені Григорія Сковороди за кращий переклад

із французької мови на українську в межах однойменної видавничої програми Посольства Франції в Україні.

Актуальність теми визначається значущістю проблеми поетичного перекладу, його роллю у збагаченні й розвитку української мови, міжлітературної і міжкультурної взаємодії, а також відсутністю монографій, присвячених перекладацькому аналізу українських перекладів поезії Стефана Малларме, а передусім відгуків українських критиків на досліджуваний переклад Михайла Москаленка.

Метою статті є здійснення перекладацького аналізу українського перекладу вірша “Блакить”, а також визначення перекладацьких методів Михайла Москаленка, використаних при відтворенні вищезазначеного вірша українською мовою.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати переклад вірша “L’azur” (“Блакить”) Стефана Малларме, здійсненого Михайлом Москаленком;
- визначити, до яких перекладацьких методів вдається Михайло Москаленко, а також систематизувати перекладацькі засоби, застосовані ним при перекладі досліджуваного вірша.

Об’єктом дослідження є український переклад вірша “L’azur” (“Блакить”) Стефана Малларме, здійсненого видатним перекладачем і літературознавцем, представником Зерівської школи перекладу, Михайлом Москаленком.

Предметом дослідження є перекладацькі засоби і методики Михайла Москаленка при перекладі французької поезії, розглянуті на матеріалі перекладу вірша “Блакить”.

Матеріалом дослідження є оригінал вірша Стефана Малларме “L’azur” (“Блакить”), а також український текст його перекладу, здійснений Михайлом Москаленком.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше було зроблено спробу проаналізувати переклад вірша “Блакить” та визначити, які перекладацькі засоби використав Михайло Москаленко задля його адекватного відтворення українською мовою.

Творчість Малларме – зразок високої майстерності й довершеності. Щоб зрозуміти її, потрібні не лише старанність і велика підготовка, адже символи Малларме є багатими та різноманітними. Саме тут і виявляється надзвичайно важливим

вміння перекладача розкрити надзвичайну насиченість слів, вкладену в них магічність. Метафори Малларме, на перший погляд надмірно вибагливі й неймовірні, насправді, якщо над ними замислитися, вражають своєю абсолютною точністю.

Як зазначає М. Є. Терещенко, однією зі своєрідних рис творчості поета є його тенденція малювати не річ, а враження, яке вона справляє. Рання творчість Малларме тісно пов'язана зі школою поетів-парнасців, які проголошували витонченість, красу, пластику, досконалу форму вірша. Таким є і вірш “Блакить”. Поет, на думку Малларме, має змогу проникнути в таємницю буття, відчутти навіювання чистих, неясних звуків, він може відтворити ідеальні образи, але не в прямому розумінні, а через метафору [1:34]. Створені Стефаном Малларме образи справді глибоко закарбовуються в пам'яті. А чи так само впливають вони на читача і в перекладі? Поглянемо та проаналізуємо український переклад цього вірша, здійснений Михайлом Москаленком.

Звернімо увагу на форму оригіналу та на те, чи була вона збережена у перекладі за такими параметрами, як кількість рядків, ритм та система римування. Оригінал розбитий на строфи і налічує тридцять шість рядків. Тип римування – перехресний (аб аб), використаний метр – ямб та анапест з пірріхіями. Кількість складів від десяти до дванадцяти. Наголос наприкінці рядка припадає на останній склад. Переклад також розбитий на строфи, налічує тридцять шість рядків та має такий самий тип римування. Принцип еквілінеарності у перекладі збережено, проте перекладачеві не скрізь вдалося в повній мірі зберегти ритміку оригіналу. Наголос наприкінці рядка припадає на другий склад з кінця, метр перекладу дещо відрізняється від метру оригіналу, не завжди співпадає також кількість складів перекладу та оригіналу. Проте, варто зазначити, що обрана Михайлом Москаленком ритміка вірша не порушує його гармонії та мелодики. До того ж, найголовніше у вірші для Малларме – це мелодика вірша, його внутрішнє звучання. А як зазначав відомий французький поет Поль Верлен: “Найперше – музика у слові!” [2].

Трохи відійшовши від формальної структури твору, Михайло Москаленко віднайшов чудові засоби компенсації втрат при перекладі. В. Жуковський, видатний російський поет, письменник та

перекладач XIX ст., усвідомлюючи неминучість втрат при перекладі поезії, дав обґрунтування художній компенсації: “... Прекрасне рідко переходить з однієї мови в іншу, зовсім не втрачаючи своєї довершеності: що ж мусить робити перекладач? Знаходити у себе в уяві такі красоти, які могли б служити заміною, отож виробляти власне, як і краще ...” [3]. Переклад Михайла Москаленка є дуже гармонійним і досить точно відтворює тужливий тон та мелодику оригіналу.

Поглянемо тепер на зміст твору. При перекладі поезії одним з найважливіших завдань є якомога точніше відтворення образів, ідей, сюжету, мовного стилю, гри слів і звуків тощо.

Вже з перших рядків оригіналу ми зустрічаємо метафоричний образ блакиті:

*“De l'éternel azur la sereine ironie
Accable, belle indolemment comme les fleurs,
Le poète impuissant qui maudit son génie
A travers un désert stérile de Douleurs”.*

Для Стефана Малларме образ блакиті – це передусім символ туги поета через власну неспроможність досягти поетичних вершин. Адже усю творчість поета проймає нитка безплідної мрії, мрії про абсолютну Книгу, повністю позбавлену суб'єктивності й випадковості, у якій “текст говорив би сам за себе, без авторського голосу” [4], мрії якій Малларме був вірний усе своє життя. Саме через це ми і зустрічаємося з образом неспроможного поета, що прокляв свою обдарованість: *“Le poète impuissant qui maudit son génie à travers un désert stérile de Douleurs”*. Михайлові Москаленку напрочуд вправно вдалося підібрати такі ж яскраві та багатомовні образи:

*“Блакить, одвічна блесть, в іронії священній,
Ясна, прозоріша за квітів томну лінь,
Поета, що клене безсило власний геній,
Жене безплідною пустелею болін”.*

Він повністю зберігає образ одвічної блакиті: *“De l'éternel azure – Блакить, одвічна блесть”*, іронічності буття: *“la sereine*

ironie – в іронії священній”, образ зневіреного поета: “*Le poète impuissant qui maudit son génie*” – “Поета, що клене безсило власний геній”, а також образ болю, що його Малларме порівнює з безкрайньою пустелею: “*A travers un désert stérile de Douleurs*” – “Жене безплідною пустелею болінь”. При цьому Михайло Москаленко вдається до наступних перекладацьких засобів:

- лексико-семантична трансформація цілісного перетворення, або модуляція: в оригіналі чарівна лінь порівнюється з квітами: “*Accable, belle indolemment comme les fleurs*”, а в перекладі Москаленко розвиває образ і виходить, що блакить “прозоріша за квітів томну лінь”.

- граматична трансформація заміни: прикметник “*impuissant*” відтворюється прийменником “безсило”. Перекладач вдається до прийому рекатегоризації.

- лексико-семантична трансформація додавання: в перекладі Михайло Москаленко додає дієслово “жене” для того, щоб передати семантику руху, що в оригіналі відображена обставиною місця: “*A travers un désert stérile de Douleurs*”.

Друга строфа видається ще багатшою на метафори та символічні образи. Ліричний герой Стефана Малларме тікає від безвиході і відчуває на собі погляд блакиті, що пронзає його своїм докором:

*“Fuyant, les yeux fermés, je le sens qui regarde
Avec l'intensité d'un remords atterrant”*

В перекладі Михайло Москаленко повністю зберігає метафоричний образ блакиті, наділений рисами живої істоти: “вона в порожню душу хоче мені загнати свій пронизливий докір”, а також відтворює запитання “*Mon âme vide, Où fuir?*” – “Куди втекти?”. Під час відтворення образу погляду блакиті Михайло Москаленко зробив деякі семантичні перестановки: “*je le sens qui regarde*” – “Затулить хоч на мить її убивчий зір?”. Проте, перекладачеві не вдається уникнути деяких семантичних втрат. Так, в оригіналі поет звертається із запитанням до своєї порожньої душі: “*Mon âme vide, Où fuir?*”, Михайлові Москаленку доводиться перенести образ душі у перший рядок строфи: “вона в порожню душу хоче мені загнати свій пронизливий докір”. Також помічаємо, що в перекладі не вдалося повною мірою відобразити питання ліричного героя про те, яким чином можна затулити цей презирливий погляд, ховаючись від нього

під простирадлом суворої ночі: “*Et quelle nuit hagarde jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*”. В перекладі ж дилема ліричного героя набуває трохи іншого характеру: “*Яку з твоїх громад, о ноче, затулить хоч на мить її убивчий зір?*”. Погдянемо, до яких перекладацьких засобів вдається Михайло Москаленко при відтворення другої строфи вірша:

- рекатегоризація: дієприслівник “*fuyant*” відтворюється дієсловом: “*біжу*”; прикметник “*hagarde*” – іменником “*громадь*”; іменник з прикметником “*les yeux fermés*” – прислівником “*сліпма*”.

- лексична трансформація упушення: “*l'intensité d'un remords atterrant*” – “*свій пронизливий докір*”; приголомшлива сила докору відтворюється одним прикметником “*пронизливий*”, що в цілому не порушує емоційного забарвлення оригіналу.

- лексична трансформація додавання: “*Jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*” “*Затулить хоч на мить її убивчий зір?*”, до якої перекладач вдається задля відтворення повторів дієслова “*jeter*”.

- трансформація логічного розвитку: “*je le sens qui regarde avec l'intensité d'un remords atterrant*” – “*вона в порожню душу хоче мені загнати свій пронизливий докір*”; “*Et quelle nuit hagarde jeter, lambeaux, jeter sur ce mépris navrant?*” – “*Яку з твоїх громад, о ноче, затулить хоч на мить її убивчий зір?*”.

Далі Михайлові Москаленку надзвичайно вправно вдалося відтворити образи туману: “*Brouillards, montez! Versez vos cendres monotones*” – “*Тумане, лень! Пролий свій попіл монотонний*”, неба, та сірості осені:

*“Avec de longs haillons de brume dans les cieux
Qui noiera le marais livide des automnes
Et batissez un grand plafond silencieux!”*

*“Густими пасмами під небосхил, який
Між сірих трясовин осінніх днів потоне!
Німою стелею сліпучу товщу скрий!”*

Тут перекладач вдався лише до деяких незначних замін, використавши наступні перекладацькі засоби:

- лексична трансформація упушення: при перекладі Михайло Москаленко упускає іменник “*brume*”, схожий за своєю семантикою

на іменник “*bruillard*” з метою уникнення смислового навантаження: “*avec de longs haillons de brume dans les cieux*” – “густими пасмами під небосхил”. До того ж словосполучення “*grand plafond*” відтворюється іменником “*стеля*”.

- лексична трансформація додавання; образ осені, зображений іменником, при перекладі передається словосполученням: “*le marais livide des automnes*” – “між сірих трясовин осінніх днів потоне!”. Слід зауважити, що у Стефана Малларме бліді болота осені тонуть в небі, а у Михайла Москаленка – навпаки, небо тоне “між сірих трясовин осінніх днів”. Також в перекладі помічаємо доданий перекладачем образ сліпучої товщі, вжитий задля збереження еквіметричності, а також мелодійності перекладу.

Далі спостерігаємо такі перекладацькі прийоми:

- граматична трансформація заміни: дієслово “*font*” відтворюється за допомогою іменника “*слід*”; прийменник “*méchamment*” – за допомогою прикметника “*злих*”.

- трансформація лексичного додавання; образ птахів замінено на образ пташиних зграй: “*que font méchamment les oiseaux*” – “слід од злих пташиних зграй”. В перекладі також виникає додаткова обставина, відсутня в оригіналі: “*над берегами*”.

- компресія: “*Les grands trous bleux*” – “Лазурні діри”, в перекладі пропущено прикметник “*grands*”.

При цьому образ Нудьги Михайло Москаленко вдало замінює образом Спліна, а руки, що ніколи не втомлюються, перекладач заміщує прикметником: “*pour boucher d'une main jamais lasse*” – “заліпи умілими руками”. Прикметник “*pâles*” перекладач відтворює за допомогою прикметника “*сухий*”, що аж ніяк не порушує цілісної картини образів та мелодики вірша: “*ramasse en t'en venant la vase et les pâles roseaux*” – “сухих очеретин і твані назбирай”.

Далі знесилений ліричний герой звертається до димарів, що є символом осені і сірості. Тут Михайлові Москаленку досить вправно вдається віднайти образи кольору та світла. Розглянемо на прикладах:

“*les tristes cheminées*” – “димарі понурі”

“*ses noires traînées*” – “всі горизонти хмури”

“*Le soleil se mourant jaunatre à l'horizon*” – “Де звільна помира жовтавий сонця диск”. В останньому прикладі бачимо, що Михайло Москаленко вдався до рекатегоризації, відтворивши прикметник

“*mourant*” дієсловом “*номира*”. Перекладачеві не вдається повною мірою передати метафоричний образ заблукалої в’язниці, “*une errante prison*”. Втім, у Михайла Москаленка все ж присутній символ в’язниці, замкнутості:

“*Чадять, і кіптяви напівзагуслий блиск,
Опавши, хай замкне всі горизонти хмури”.*

Вірш “Блакить” перегукується з поезіями П. Верлена та А. Рембо через свою насиченість величезною кількістю метафор та образів, деяку непрозорість образів та, подекуди, незрозумілість. У ньому також чітко проступає тема безвиході, пошуків шляху в темному тунелі помилок, утрат, відчаю та непевності. Через символи поет намагається передати стан душі, яка спливає сльозами і кров’ю. Через розмиті і нечіткі картини природи Малларме прагне передати відчуття, що тривожать ліричного героя:

“*Le Ciel est mort. – Vers toi, j'accours! donne, ô matière,
L'oubli de l'Idéal cruel et du Péché
A ce martyr qui vient partager la litière
Ou le bétail heureux des hommes est couché*”

Ліричний герой Михайла Москаленка також звертається по допомогу до Матері-природи, намагаючись знайти вихід у своїй безвиході:

“*Умерли небеса. – Матеріє, благаю,
Дай сил забути Гріх та неосяжний Лад*”

Збережені також символи страждання та безсилля людської істоти перед неосяжним: “*A ce martyr qui vient partager la litière où le bétail heureux des hommes est couché*” – “*Страждальцеві, який, проклявши, поділяє прибуту підстілку щасливих людських стад*”. Тут Михайло Москаленко вдається до таких методів перекладу:

- рекатегоризації: іменник “*l'oubli*” перекладач відтворює за допомогою дієслова: “*забути Гріх та неосяжний Лад*”.

- лексичного додавання: “*L'oubli de l'Idéal*” – “*Гріх та неосяжний Лад*”.

- цілісного перетворення: у Стефана Малларме щасливе людське стадо є метафоричним та дієвим образом “*le bétail heureux des hommes est couché*”, а у Михайла Москаленка цей образ виступає

обставиною: “Страждальцеві, який, проклявши, поділяє прибуту підстілку щасливих людських стад”.

У трьох останніх строфах вірша, прагнучи передати невимовні пориви душі, Стефан Малларме вдається до різноманітних нетрадиційних мовних засобів. Система його ідей і образів стає все більш неосяжною і незрозумілою. Серед них – складний синтаксис, заплутані підрядні речення і дієприкметникові звороти, ламкі переривання, вставні обмовки, ходи назад, метафори-перефрази тощо. Михайло Москаленко дуже тонко відчуває прагнення поета передати саму музику поезії, уникаючи конкретного.

Звернімо увагу на те, як Михайло Москаленко відтворює поетичний стиль Стефана Малларме:

*“Бо голови уділ порожньої моєї,
Флакону без рум'ян під голизою стін,
Не скрасивши ридань смертельної Ідеї,
Похмурим позіхом вітати чорний скін ...”.*

Перекладач також вдається до складного синтаксису, порушує мовленнєвий ряд інверсіями, використовує несподівані словосполучення. Михайло Москаленко вміло підібрав метафори та образи у своєму перекладі:

“Comme le pot de fard gisant au pied du mur” – *“Флакону без рум'ян під голизою стін”*;

“En vain! l'Azur triomphe” – *“Даремне й це! Блакить святкує перемогу”*;

“je l'entends qui chante Dans les cloches” – *“вона співає знов і знов у дзвонах”*;

“Et du métal vivant sort en bleus angélus!” – *“глибінь живого металу покида із синню молитов”*; тут перекладач досить вдало відтворює релігійний термін “angélus” українським релігійним терміном *“із синню молитов”*.

“Ou fuir dans la révolte inutile et perverse?” – *“Ховатися – куди від лютої погоні?”*. Тут перекладач не зовсім чітко відтворює слово “fuir”, що у вірші є ключовим і повторюється декілька разів.

Варто також звернути увагу на поняття “Ідеалу” та “Ідеї”, що були ключовими для епохи класицизму, яка в той час розвивалася під впливом ідей Просвітництва. Характерними рисами епохи був

широкий світогляд, концепція освіченого абсолютизму, а також ідея цінності людини. Михайлові Москаленку вдалося передати ключові ідеї та дух епохи Малларме. Поняття “*l'Idéal*” перекладач відтворює словосполученням “*неосяжний Лад*”, що досить чітко розкриває саму суть просвітницького ідеалу, але не є його прямим відповідником. А поняття ідеї перекладач відтворює за допомогою прямого відповідника: “*N'a plus l'art d'attifer la sanglotante idée*” – “*Не красивши ридань смертельної Ідеї*”.

Висновки та перспективи. Аналізуючи український переклад вірша “Блакить” можна зробити висновок про те, що цей переклад дійсно є зразком високої майстерності. Під час перекладу Михайло Москаленко вдається до різноманітних перекладацьких методів, таких як рекатегоризація, трансформація лексичного додавання та упущення, трансформація цілісного перетворення тощо. Михайлові Москаленку вдалося відчутити та передати найтонкіші пориви душі автора та його ліричного героя, віднайти оригінальні та неочікувані метафори для відтворення образів оригіналу. Незважаючи на деякі незначні відхилення, яких неможливо уникнути в жодному перекладі, перекладач чудово передав настрої та музику цієї поезії. Переклад Михайла Москаленка є дорогоцінним внеском в сучасне українське перекладацтво.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Терещенко М. Є.* “Тремтіння вічного” в поезії Стефана Малларме: інтегроване заняття : література, живопис, музика / М. Є. Терещенко. – К., 2008. – № 1. – С. 32–37.
2. *Поль Верлен.* Вірші. Переклад Миколи Лукаша [Електронний ресурс] / Верлен Поль. – Режим доступу : http://www.aelib.org.ua/texts/verlaine_poesie_by_lukash_ua.htm.
3. *Жуковский В. А.* О басне и банях Крылова [Електронний ресурс] / В. А. Жуковский. – Режим доступу : <http://www.licey.net/lit/crit19/basni>.
4. *Щедрецов О.* Мир и метод Стефана Малларме [Електронний ресурс] / О. Щедрецов. – Режим доступу : <http://www.proza.ru/2007/11/18/140>.
5. *Коломієць Л. В.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу. – К., 2004. – 521 с.
6. *Коптілов В.* Широка обрія поетичного перекладу / В. Коптілов // Вітчизна. – 1976. – № 8. – 114 с.
7. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу : [навч. посібник] / В. Коптілов. – К., 2003. – 164 с.
8. *Коптілов В.* Актуальні питання українського художнього перекладу / В. Коптілов // Проблеми поетичного перекладу. – К., 1971. – С. 48–79.
6. *Григорій Кочур* і український переклад / відп. ред. О. Чередниченко. – К.–Ірпінь, 2004. – 208 с.
7. *Литвінець М.* У змаганні з часом / М. Литвінець // Літературна Україна. – № 31–32. – С. 4.
8. *Лозинский М.* Искусство стихотворного перевода / М. Лозинский // Дружба народов. – 1955. – № 7. – С. 164–167.
9. *Москаленко М. Н.* Тисячоліття. Поетичний переклад України-Русі : [антологія] / М. Н. Москаленко. – К., 1995. – 693 с.
10. *Малларме С.* Вірші та проза / Стефан Малларме. – К., 2001. – 240 с.